

У віці 20-29, 30-39, 40-49 років співвідношення складалося на користь навколишніх жителів (на 1,18%, 0,57%, 0,55%). У віці 50-59 років показники обох груп стають відносно однаковими (5,80 і 5,82%) і лише у віці 60-69 років у менонітів кількість жителів була більшою на 1,68% у порівнянні з навколишнім населенням. Заборона на пияцтво й аскетичний спосіб життя менонітів зумовили те, що їх більша кількість доживала до 70-ти років. Автор зафіксував вік довгожителів серед менонітів – 80-99 років, тоді як у навколишніх жителів – 90-110 років. Це було пов'язано з ненавмисним перекручуванням віку через незнання свого року народження старими людьми під час перепису населення [5, с.156,317,322; 22].

Таким чином, погіршення психічного й фізичного здоров'я менонітів стало негативною стороною реалізації позитивної ідеї збереження релігійно-етнічних традицій. Меноніти несвідомо жертвували власним здоров'ям в ім'я Бога: для збереження духовності. Генофонд менонітської етноконфесійної спільноти півдня України впродовж 1789-1917 рр. погіршувався, серед факторів, які впливали на його якісні зміни були ендогамія, інбредність, соціальний тиск.

Джерела та література

1. Соколовский С.В. Меннониты Алтая. История, демография, ономастика. – М., 1996.
2. Бедный М.С. Демографические процессы и здоровье населения // Общественные науки и здравоохранение / Отв. ред. И.Н.Смирнов. – М., 1987.
3. Утин А.В. Наследственность и среда при эпилепсии. – М., 1982.
4. Садохин А.П. Этнология. Учебный словарь. – М., 2002.
5. Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д.И. (гл. ред.) и др. – М., 1985.
6. Rempel D. A Mennonite family in Tsarist Russia and the Soviet Union. 1789 – 1923 / David G. Rempel with Cornelia Rempel Carlson. – Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press Incorporated, 2002.
7. Большая медицинская энциклопедия / Гл. ред. Б.В.Петровский. – М., 1974. – Т. 3.
8. Большая медицинская энциклопедия / Гл. ред. Б.В.Петровский. – М., 1978. – Т. 9.
9. Социология: Краткий тематический словарь / Под общ. ред. Ю.Г.Волкова. – Ростов-на-Дону, 2001.
10. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. – М., 1916.
11. Сергійчук В. Німці в Україні // Берегиня. – 1999. – № 2.
12. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). – Ф.-24. – Оп. 1. – Спр. 829.
13. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. 6. – Оп. 5. – Спр. 59.
14. Большая медицинская энциклопедия / Гл. ред. Б.В.Петровский. – М., 1977. – Т. 5.
15. ДАЗО. – Ф. Ф-201. – Оп. 1. – Спр. 3.
16. ДАЗО. – Ф. Ф-201. – Оп. 1. – Спр. 2.
17. ДАЗО. – Ф. Ф-201. – Оп. 1. – Спр. 3.
18. ДАЗО. – Ф. Ф-201. – Оп. 1. – Спр. 4.
19. ДАЗО. – Ф. Ф-201. – Оп. 1. – Спр. 5.
20. ДАЗО. – Ф. Ф-201. – Оп. 1. – Спр. 7.
21. ДАОО. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 11769.
22. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. XL. Таврическая губерния. – СПб., 1904.

Summary

The article is dedicated to the problem of endogamy in the Mennonite ethnic-religious group during 1789 – 1917. It has been considered that deterioration of mental and physical health of Mennonites became backside of saving of religious and ethnic traditions in communities by the way of normative endogamy.

В. В. Щукін

З ІСТОРІЇ МІСТЕЧКА ВЕЛИКИЙ ТОКМАК

Історія виникнення та розвитку невеликих населених пунктів на Півдні України залишається одним з малодосліджених напрямків вітчизняної історичної регіоналістики. Їх соціально-економічний розвиток протягом XIX – початку XX ст. часто був тісно пов'язаний з єврейським населенням, яке складало одну з найбільш активних частин серед мешканців містечок. Дослідження історії українського містечкового єврейства, з різних причин, розвивалося досить повільно й фрагментарно. Сучасна вітчизняна історіографія має лише поодинокі роботи з цього питання. До їх числа слід віднести розвідки Я. Хонігсмана, Й. Шайкина, І. Погребінської та ін. [1].

Автор ставить за мету, з одного боку, дослідження правових аспектів процесу набуття населеним пунктом статусу містечка на конкретному прикладі поселення Великий Токмак; з іншого боку, розглянути деякі аспекти україно-єврейських взаємин в межах містечка

Державне поселення Токмак було засноване в 1774 р. українськими селянами-переселенцями з с. Комарівки та містечка Санжари Полтавської губернії [2, с.262]. Перший шанс змінити свій статус у цього поселення з'явився в 1797 р., коли тут почали діяти повітові установи (присутственные места)

Маріупольського повіту, тобто Токмак став повітовим адміністративним центром, але це тривало недовго і в 1799 р. установи перевели до Оріхова [3, с.79].

Токмак залишався звичайним селом, населення якого постійно зростало. В Середині XIX ст. воно складало 2319 ревізьких душ. Основним заняттям мешканців було землеробство, але в поселенні працювали 124 ремісники понад 20 спеціальностей, крім того, тричі на рік тут відбувалися великі ярмарки [4, с.246–247]. Вказане дозволяє припустити, що вже в цей час серед жителів Токмаку були і євреї. Формально це було порушенням російського законодавства, оскільки протягом I половини XIX ст. російським царатом неодноразово приймалися законодавчі акти, що забороняли поселення, постійне проживання та придбання нерухомості в сільській місцевості для євреїв, але дія більшості цих актів не розповсюджувалася на новоросійські губернії. Крім того, місцева адміністрація, як правило, ставилася до таких фактів поблажливо, оскільки діяльність євреїв сприяла оживленню економічного життя в регіоні.

Сенатським указом від 26 серпня 1861 р. поселення було поіменоване у Великий Токмак і отримало статус містечка. Зміна статусу населеного пункту майже не позначилася на житті його мешканців, оскільки не було створено ніяких нових органів місцевого врядування, які могли б суттєво впливати на ситуацію у новоствореному містечку. Річ у тім, що на цей момент в Російській імперії ще не існувало єдиного загальнодержавного порядку щодо створення міських та містечкових органів управління. Такий порядок стосовно містечок був затверджений імператором лише в листопаді 1863 р. Місцева губерньська та повітова адміністрація вважала, що він стосується лише тих міст чи містечок, які будуть створюватися після вступу в силу згаданого документу. То ж, у Великому Токмаку такі установи так і не було засновано. Не було створено органів у міського самоврядування і в ході міської реформи, що розпочалася в 1870 р., але передбачала створення міських Дум та управ лише в населених пунктах, що мали статус міста. Стосовно ж містечок, у 1875 р. було видано постанову Державної Ради відповідно до якої там мали створюватися міщанські управи. Але дія цієї постанови була обмежена лише територією Західного краю і не розповсюджувалася на південноукраїнські землі.

Створення нового містечка давало право євреям на поселення, постійне проживання в ньому та на придбання в його межах нерухомого майна. Саме це згодом викликало невдоволення певної частини місцевих жителів, які звернулися зі скаргою до судових установ. До цього кроку, вірогідно, їх підштовхнуло видання т. зв. «Временных правил», затверджених урядом імператора Олександра III у 1882 р. Сучасний український дослідник О. Безаров, аналізуючи даний документ, серед основних обмежень стосовно євреїв, виділяє заборону на проживання в сільській місцевості (включаючи новоросійські губернії), на придбання нерухомості за межами міст та містечок, обмеження виборчих прав тощо [5]. Справа розглядалася вищою судовою інстанцією Російської імперії – урядовим (правительствующим) Сенатом і набула значного резонансу.

У 1898 р. до Сенату надійшла скарга селян-жителів Великого Токмаку Ярового та Нечипаренка, в якій вони просили розповсюдити на Великий Токмак дію постанови Комітету Міністрів від 3 травня 1882 р. («Временные правила»), якою заборонялося євреям селитися та купувати нерухомість за межами міст та містечок. Підставою для цього пропонувалося вважати те, що з часу проголошення населеного пункту містечком, в ньому так і не було створено органів міського самоврядування (міщанського станового управління). Крім того, «...самое переименование упомянутого поселения в местечко последовало без соблюдения правил, установленных Высочайше утвержденным 11 ноября 1863 г. мнением Государственного Совета о порядке обращения селения в города». Таким чином, суть скарги зводилася до того, що Великий Токмак варто фактично вважати не містечком, а поселенням, тобто селом.

В ході розгляду справи Сенатом було зазначено, що постанова Державної Ради від 1863 р. не могла бути застосованою по відношенню до Великого Токмаку, оскільки він був поіменований містечком у 1861 р., тобто ще до прийняття згаданої постанови, під час дії «особых, относительно учреждения местечек в Новороссийском крае и Бессарабии, правил, основанных на высочайше утвержденном 14 ноября 1838 г. мнении Государственного Совета». Стосовно ж утворення в містечках міщанських станових управ, відповідно до постанови Державної Ради 1875 р., то її дія розповсюджувалася лише на губернії Західного краю, а для Таврійської губернії не є чинною. Як головне в сенатській постанові зазначалося, що відсутність у Великому Токмаку міського та міщанського управлінь «...само по себе не представляет достаточных оснований к признанию или непризнанию этого поселения местечком. Решающее в сем отношении значение имеет указ Правительствующего Сената 26 августа 1861 года, в силу коего казенное селение Большой Токмак переименовано было в местечко». Керуючись викладеною аргументацією, Сенат прийняв постанову про відсутність підстав щодо задоволення скарги селян Ярового та Нечипаренка. 12 лютого 1901 р. ця скарга додатково розглядалася Державною Радою, яка, в основному, погодилася з рішенням Сенату і ухвалила рішення залишити скаргу селян містечка Великого Токмаку без задоволення. В подальшому посилення на цю справу використовувалося Сенатом при розгляді схожих справ в порядку судового прецеденту [6, с.270–271].

Не викликає сумніву, що сама поява скарги була, з одного боку, своєрідним проявом конкуренції, що мала місце в містечку у зв'язку зі зростанням кількості й активності єврейського населення; з іншого боку, це було свідченням динамічного зростання і впливу єврейської громади, що не могло не викликати роздратування серед певної частини консервативного містечкового населення. Про кількість та активність єврейської громади свідчать дані, що наводила петербурзька газета «Восход» в 1901 р.

Зокрема, йшлося про те, що єврейська громада містечка на той час складала понад 700 сімей, частина з яких проживали тут у другому і навіть у третьому поколіннях. Далі зазначалося: «На 700 семейств имеется одно казенное училище, десять хедеров, общественный хедер «Талмуд-Тора», частное женское училище с женской при нем субботней школой». В цих закладах навчалися 365 учнів-євреїв, крім того в земській школі навчалися 2 хлопчика та 20 дівчат з числа євреїв [7, с.22]. Наведена статистика свідчить про те, що єврейські навчальні заклади складали більшість серед навчальних закладів у містечку, що було типовим для міст та містечок «смуги осілості». Крім того, всі перелічені заклади утримувалися майже повністю за кошти єврейської громади або батьків учнів. Наявність у них таких коштів свідчить про значну інтеграцію єврейського елементу в економічне життя містечка.

Все викладене приводить нас до висновку, що активне зростання єврейської громади Великого Токмаку з часу набуття ним статусу містечка поступово сприяло динамізації соціально економічного життя населеного пункту і посилення конкуренції з основним українським населенням. Це викликало з боку останнього спробу обмежити права євреїв, використовуючи методи антиєврейської урядової політики. Разом з цим, історія розгляду питання про статус Великого Токмаку в урядовому Сенаті свідчить, що юридично-судова казуїстика і відсутність чіткої систематизації та субординації нормативних актів в російському законодавстві XIX – початку XX ст. іноді могли спрацьовувати і на користь єврейському населенню, хоча це і відбувалося всупереч загальній політиці російського царату в єврейському питанні.

Перспективними для подальшого дослідження можна вважати питання щодо місця і ролі містечок в соціально-економічному розвитку українських земель протягом XIX – початку XX ст., що ставить на прядок денний пошук та введення в науковий обіг нових джерел як архівно-документального, так і наративного характеру. Недостатньо з'ясованим лишається і питання про те як зміна статусу населеного пункту (перетворення поселення на містечко) відбивалася на правовому та економічному становищі його мешканців. Одним з найбільш цікавих завдань є дослідження різних аспектів життєдіяльності українського містечкового єврейства як феноменального явища в вітчизняній та загальноєврейській історії.

Джерела та література

1. Хонигсман Я. Евреи Городка: их история и уничтожение // Запорожские еврейские чтения. – Вып 4. – Запорожье, 2000; Шайкин И. По обе стороны Днепра (история еврейского населения Берислава и Каховки) // Запорожские еврейские чтения. – Вып 2. – Запорожье, 1998; Погребінська І.М. Правове та економічне становище євреїв в Україні // Український історичний журнал. – 1996. – № 4.
2. Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область. – К., 1970.
3. Кузьменко Н., Чернолуцкий В. Популярные очерки истории Александровска. – Т. 1: Рождение города (1770 – 1820). – Запорожье, 1997.
4. Батман. Описание селения Токмака в Таврической губернии // Журнал Министерства государственных имуществ. – М., 1848. – Отд. III.
5. Безаров А. К вопросу о причинах пересмотра правительственной идеологии в еврейском вопросе в 1881 – 1882 гг. // Материалы Девятой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. – М., 2002. – Ч. 1.
6. Разъяснения первого общего собрания Правительствующего Сената и Государственного Совета по делам земским, городским, о крестьянах, о службе гражданской, о евреях и других, бывших на рассмотрении консультации при Министерстве юстиции учрежденной за время с 1. января 1894 г. по июнь 1901 г. / Сост А. Нолькен. – СПб., 1901.
7. Восход. – 1901. – № 49.

Summary

In the article the process of status changing of the settlement Bolshoy Tokmak of Tavrichal province towards small town (mestechko) is considered, and the role of the Jewish population in these events in the second half of the 19th century.

І. С. Міронова

СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОЇ ПОШТИ В УКРАЇНІ В 40–60-ті РОКИ XIX ст.

Протягом століть пошта була, по суті, єдиним засобом зв'язку між людьми. Поштовий зв'язок мав велике значення для суспільно-господарської діяльності держави, без нього не могло відбуватися управління різними сферами виробництва, військовими силами і транспортом. Але поштова служба використовувалася, головним чином, для державних потреб, в той час, як актуальним залишався зв'язок між приватними особами.

Питанням розвитку та діяльності поштового зв'язку в Україні присвятили свої праці В.Бізіна [1], В.Мухін, В.Мороз, П.Дюков та ін. [2]. У своїх працях вони виклали основні віхи виникнення,